

ЛІНГВІСТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Галина Лукаш
м. Вінниця

ДОКУМЕНТНА МОВА: ДО ВИТОКІВ УКЛАДАННЯ СЛУЖБОВИХ ЛИСТІВ

Давньогрецький міограф Гелланик Лесбоський (V ст. до н. е.) вважав, що «науку писати листи» винайшла жінка – правителька персів Атосса. Дослідник історії епістолографії В. Сметанін відносить появу найдавніших листів до 2400–2200 рр. до н. е. [1, с. 212]. Посада епістолографа, зокрема у Давньому Єгипті, вважалася почесною. На неї призначалися найосвіченіші кандидати. Уже у давні часи були відпрацьовані певні вимоги до складання листів, чітка архітектоніка епістол і стереотипні формули. Цих вимог і стереотипів треба було обов'язководотримуватися.

Наша мета – окреслити витоки традицій укладання службової документації, простежити послідовність розвитку усталених формул й елементів документної мови.

Антична епістолографія вирізняє 41 вид листів. Здавна відомі й стереотипні формули. Формуляр античного листа складався з трьох частин: вступної (прескрипт), головної й заключної (клаузули). Основна частина листа містила «формулу здоров'я» (існувало 4 різні типи), яка збереглася до середньовіччя. У середні віки мистецтво писати листи («arsdictandi») стає предметом регулярного викладання, яке здійснювалося спеціальними викладачами – «диктаторами» (лат. *dictere* – «диктувати», «наказувати»). Середньовічний лист мав складатися з п'яти частин: привітання, преамбули, викладу обставин справи, прохання і закінчення (*salutato*, *exordium*, *narratio*, *petitio* й *conclusio*). Стимулом для розвитку епістолографії було листування державних та церковних осіб. Існувала практика замовляти написання листів ченцям.

Термін «лист», яким в українській мові називають епістолу, запозичений з документів канцелярії Великого князівства Литовського. Йому у XIV – першій половині XVI ст. належала частина території сучасної України, де функціонували документи, що виходили з великокнязівської канцелярії. Архів цієї канцелярії, так звану «Литовську метрику», складають саме «листи» (синонім російській «грамоті») різних видів, залежно від цільового призначення «листа»: «лист підтвердний», «лист судовий», «лист записний», «лист купчий», «лист визвольний», «лист визнаний», «лист умоцований», «лист заручний», «лист данина», «лист єднальний» та ін. [2, с. 63].

Цікавою сторінкою в історії української епістолографії, що стосується подій XVII ст., є так зване «листування запорожців з турецьким султаном», яке вважається фольклорною пародією на дипломатичний епістолярний етикет XV – XVI ст., що виникла в козацькому середовищі початку XVII ст. Уперше ця пам'ятка була надрукована німецькою мовою у 1683 р., а українською лише у XIX ст. Спочатку «листування» (лист султана і відповідь

на нього запорожців) поширювалося у списках; найдавніший рукописний текст датується 1620 р. Дослідники пов'язують виникнення «листування» з ім'ям кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка [3, с. 124].

Староукраїнських епістолярних пам'яток XIV – XVII ст. збереглося небагато. Починаючи з часів національно-визвольної боротьби українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького зростає диференціація документальних джерел і збільшується їх загальна кількість. Державним характером гетьманської України визначається походження і зміст документів XVII–XVIII ст. Основними документами цієї доби є міжнародні договори, конституції, універсали й листи гетьманів, акти Генеральної канцелярії, ділові документи ратуш, магістратів. Зростання документування діяльності центральних органів управління та судочинства спричинило появу актової документації. Серед документів чільне місце посідає група директивно-розпорядчих актів: «універсаль», «указь», «листъ», «ордеръ», «інструкція», «резолуція», «приказъ» та ін. У складі офіційних листів цієї доби досить чітко виділяється група інструктивних листів-звернень, листів-донесень, листів-свідчень, листів-скарг тощо [4, с. 88].

Для опанування епістолярним мистецтвом і для написання листів використовували спочатку рукописні, а згодом друковані порадики, які в Росії називали «письмовниками», а в Україні «листовнями». (Одна з таких книг була опублікована Б. Грінченком: Старинный малорусский письменник «Книга, глаголемая листовня». – Чернигов, 1901). Особливого поширення вони набули у XVIII–XIX століттях. Їх попередниками були «формулярники», відомі на Заході вже в VII столітті. У «письмовниках» регламентувалися склад, форма і зміст документів. Ще більше це стосується письменників початку XIX ст., в яких у стислій формі подається історія епістолярного жанру, вимоги і правила написання різного виду листів, структура епістолярного формуляра, своєрідна класифікація листів за цільовим призначенням.

Епістолярний етикет був досить суворим; титулатура адреси і звернення була розроблена до тонкощів, її треба було дотримуватися. Існували усталені формули підпису листа, написання дати на ньому.

Глибоке вивчення змін текстів листів матиме важливе значення для подальшого розуміння особливостей розвитку документознавства в Україні.

Джерела та література

1. Сметанин В. А. Из истории эпистолографии / В. А. Сметанин // Вопросы истории. – 1971. – № 1. – С. 212.

2. Абросимова С. В. Епістолярні джерела в їх історичному побутуванні та дослідницькому ареалі / С. В. Абросимова // Дніпропетровський історико-археографічний збірник / Під ред. О. І. Журби. – Д. : Промінь, 1997. – Вип. 3. На пошану професора Анатолія Григоровича Болебруха, 2009. – 771 с.

3. Нудьга Г. А. Листування запорожців з турецьким султаном як літературна пародія // Нудьга Г. А. На літературних шляхах. – К., 1990. – С. 124.

4. Подолинський С. Листи та документи / Упоряд. Романа Сербина, Тетяни Слюдикової. – К.: ЦДІА України, 2002. – 422 с.